

ارزیابی سه ژن مرجع جهت نرمال سازی داده های Real-time PCR در ریشه گندم تحت تنش شوری

Evaluation of three reference genes for Real-time PCR normalization in wheat root under salt stress

فاطمه ملکی^۱، رضا فتوت^{۲*}، محمدرضا عظیمی^۲، فرید شکاری^۲ و زهرا السادات شبر^۳
Fatemeh Maleki¹, Reza Fotovat^{2*}, Mohamad Reza Azimi², Farid Shekari² and Zahra
Sadat Shobbar³

۱- دانش آموخته کارشناسی ارشد اصلاح نباتات،

۲- عضو هیئت علمی گروه زراعت و اصلاح نباتات، دانشکده کشاورزی، دانشگاه زنجان، ایران.

۳- پژوهشکده بیوتکنولوژی کشاورزی ایران، کرج.

1. M.Sc, 2. Department of Agronomy and Plant Breeding, Faculty of
Agriculture, University of Zanjan, Iran.
3. Agricultural Biotechnology Research Institute of Iran (ABRII), karaj, Iran.

* نویسنده مسئول مکاتبات، پست الکترونیکی: r_fotovat@znu.ac.ir

(تاریخ دریافت: ۹۳/۱۲/۲۴ - تاریخ پذیرش: ۹۵/۶/۲۶)

چکیده

پژوهش‌های بیان ژن با استفاده از Real-time PCR ابزار قدرتمندی برای تجزیه و تحلیل سازوکارهای مقاومت به تنش‌های غیر زیستی در گیاهان بشمار می‌رود. یکی از مراحل مهم استفاده از این روش انتخاب و اعتبارسنجی ژن‌های مرجع بمنظور نرمال کردن بیان ژن‌های هدف تحت شرایط مختلف تنش می‌باشد. بمنظور انتخاب ژن مرجع مناسب در پژوهش‌های ریشه گندم تحت تنش شوری، پایداری بیان سه ژن معروف *Actin*، *GAPD* و *Ta.22845* با استفاده از نرم‌افزارهای NormFinder و BestKeeper و مقایسه مقادیر ΔCT مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان داد که ژن *Actin* مناسب‌ترین ژن مرجع برای نرمال سازی بیان ژن‌های ریشه گندم تحت تنش شوری می‌باشد.

واژه‌های کلیدی

گندم،
تنش شوری،
ژن‌های خانه‌دار،
ژن کنترل داخلی،
بیان ژن

مقدمه

استفاده قرار گرفته‌اند (Sinha et al., 2015). ژن مرجعی که برای نرمال کردن نتایج Real-time PCR استفاده می‌شود بایستی دارای بیان پایدار در سلول‌های بافت‌های مختلف و تحت شرایط متفاوت آزمایشگاهی باشد. بنابراین موفقیت در بررسی بیان ژن، به انتخاب ژن‌های کنترل داخلی مناسب وابسته است.

پژوهش‌ها نشان داده است که سطوح رونوشت ژن‌های خانه‌دار نیز به طور قابل ملاحظه‌ای تحت برخی شرایط مختلف آزمایشی مانند تنش‌های غیرزیستی یا حتی مراحل مختلف نمو گیاه تغییر می‌کند (Paolacci et al., 2009). اثر تنش‌های مختلف غیرزیستی در عدم پایداری ژن‌های خانه‌دار *TUBULIN1* و *18S rRNA* در چای (Ma et al., 2016)، *GAPDH* در هویج (Tian et al., 2015)، *ELF1a* در نخود (Reddy et al., 2016)، *18S rRNA* و *b-tubulin* (Actin در سیب زمینی (Nicot et al., 2005) نشان داده شده است. بررسی منابع نشان می‌دهد که بیان برخی ژن-های خانه‌دار در گندم نیز در مرحله پرشدن دانه (Wu et al., 2015)، بیماری (Scholtz and Li et al., 2014; Visser, 2013) و تنش دمائی در مراحل نمو گندم (Paolacci et al., 2009) تغییر می‌کند.

در این پژوهش پایداری بیان دو ژن خانه‌دار معروف *GAPDH*، *Actin* و نیز ژن جدید *Ta.22845* (Paolacci et al., 2009) در ریشه گیاه گندم تحت تنش شوری مورد بررسی قرار گرفت. اکتین (*Actin*) پروتئینی محافظت شده با فراوانی بالا در سلول‌های یوکاریوتی است. پلیمریزه شدن و دپلیمریزه شدن رشته‌های اکتینی فرآیندی بسیار تخصصی، قابل تنظیم، فضائی و آنی بوده و این توانایی را به سلول‌ها می‌دهد که در مقابل محرک‌ها و یا پیام‌های خارجی سریع تغییر شکل داده و ساختار اسکلت سلولی خود را تغییر دهند (Huang et al., 2012). تارهای اکتینی در سلول‌های جانوری بیشتر به منظور حرکت و تغییر شکل سلول‌ها به کار می‌رود در حالی که در سلول‌های گیاهی

بمنظور تأمین غذای انسان در دو دهه آینده افزایش تولیدی بین ۷۰ الی ۱۱۰ درصد در محصولات کشاورزی لازم است (Tilman et al., 2011). در کنار روش‌های به‌زراعی، اصلاح برای مقاومت به تنش‌های غیر زیستی از مهمترین راه‌های افزایش عملکرد بشمار می‌رود (Fita et al., 2015). رشد و تولید محصول در گندم نیز همانند سایر گیاهان تحت تأثیر تنش‌های غیر زیستی بخصوص شوری و خشکی می‌باشد (Munns et al., 2012). متأسفانه با وجود تمامی تلاش‌های پژوهشگران موفقیت چندانی در زمینه افزایش عملکرد گندم تحت تنش‌های غیر زیستی حاصل نشده است که ناشی از کمی بودن این صفت و وجود اثر متقابل ژنوتیپ در محیط است (Araus et al., 2002).

تغییر در بیان ژن‌ها از مهمترین اتفاقاتی است که در سلول‌های گیاهی تحت تنش روی می‌دهد و منجر به پاسخ‌های بیوشیمیائی و فیزیولوژیکی در برابر تنش می‌شود. در سال‌های گذشته بررسی بیان و نحوه تنظیم ژن‌ها بعنوان یکی از ابزارهای مهم در جهت اصلاح برای مقاومت به تنش در گیاهان بکار رفته است (Yousfi et al., 2016). روش‌های مختلفی به‌منظور بررسی بیان ژن وجود دارد با این حال ابداع Real-time PCR انقلابی را در حوزه بررسی بیان ژن در موجودات زنده بوجود آورد. مهمترین مزیت این روش اختصاصی بودن و حساسیت بالای آن است (Pabinger et al., 2014). در روش کمیت سنجی نسبی Real-timePCR کاهش یا افزایش بیان ژن، نسبت به ژن مرجع که به‌طور معمول یک ژن خانه‌دار (housekeeping gene) است مورد بررسی قرار می‌گیرد و لزومی به دانستن تعداد کپی‌های دقیق ژن در نمونه‌ها نیست (Brunner et al., 2004).

تاکنون ژن‌های خانه‌دار زیادی مثل *ACT*، *GAPDH*، *18SrRNA*، *25SrRNA*، *UBQ*، *UBC*، *EF1A* و *TUB* معرفی شده است که در بررسی بیان ژن‌ها در شرایط گوناگون از جمله در تنش‌های زیستی و غیر زیستی مورد

این تارها نقش مهمی را در جریانات سیتوپلاسمی تقسیم، توسعه و نمو سلول به عهده دارد (Tang et al., 2015). گلیسر آلدئید ۳ فسفات دهیدروژناز (GAPDH) آنزیم کلیدی در چرخه گلیکولیز بوده و کار آن تبدیل گلیسر آلدئید ۳ فسفات (G3P) به ۳،۱ بی فسفات گلیسرات می باشد (Zeng et al., 2016). ژن Ta.22845 رمز کننده زیر

مواد و روشها

بذر گندم رقم بم (متحمل به شوری) از بخش غلات (موسسه اصلاح و تهیه نهال و بذر) تهیه شد. آزمایش در قالب طرح بلوکهای کامل تصادفی در سه تکرار زیستی (و دو تکرار تکنیکی در بخش ملکولی) در گلخانه گروه زراعت و اصلاح نباتات دانشگاه زنجان اجرا شد. تنش شوری دو سطح شامل مقادیر ۰ و ۱/۵ گرم کلرید سدیم در کیلوگرم خاک (با هدایت الکتریکی به ترتیب برابر با ۲/۳ و ۱۰ دسی‌زیمنس) اعمال شد. بافت خاک شامل نسبت ۱:۲ از خاک و ماسه بود. آبیاری با آب معمولی، به صورت وزنی و با توجه به ظرفیت زراعی خاک انجام شد. پس از سبز کردن، تغذیه گیاهان با کود کامل، به صورت محلول ۰/۲ درصد در آب آبیاری، با فواصل زمانی یک روز انجام گرفت. ریشه‌ها ۲۵ روز پس از کاشت، از گلدان خارج و شسته شدند. پس از جدا کردن بخش هوایی، ریشه گیاه به نیتروژن مایع منتقل شد.

استخراج RNA کل از بافت ریشه با استفاده از کیت RNX-Plus (سیناکلون، ایران) و سنجش کمیت RNA توسط دستگاه Spectrophotometer (مدل NANODROP 2000 ساخت شرکت Thermo SCIENTIFIC) و الکتروفورز ژل آگارز ۰/۸ درصد انجام گرفت. به منظور از بین بردن آلودگی DNA، از آنزیم DNaseI (Thermo USA) بافر و محلول EDTA (SCIENTIFIC، طبق روش پیشنهادی شرکت سازنده استفاده شد.

واحد پروتئوزومی ۲۶ اس می باشد. پروتئوزوم ۲۶ اس یک مجموعه پیچیده چند زیر واحدی است که بعنوان مهمترین پروتئاز غیر لیزوزیمی در سلولهای یوکاریوتی شناخته می شود و نقش مهمی در تجزیه پروتئینها دارد (Ferrell et al., 2000). نظر به فعالیت‌های حیاتی این سه ژن انتظار بر این است که بیان پایداری در سلولهای گیاهی داشته باشند

ساخت cDNA طی واکنش رونویسی معکوس با کیت 2-steps RT-PCR (Vivantis, Malaysia) انجام شد. جهت تامین دماهای ذکر شده در راهنمای کیت، از دستگاه ترموسایکلر iCycler (مدل ۸۸۳۱-۱۷۰ ساخت شرکت BIORAD) استفاده شد.

توالی ژنهای مورد نظر از سایت NCBI اخذ و آغازگرهای مربوطه با استفاده از نرم افزار OLIGO طراحی شدند (جدول ۱). آغازگرهای ژنهای خانه دار به صورت پودر خشک از شرکت تکاپوزیست خریداری شد. با افزودن مقدار آب توصیه شده، غلظت آغازگرها به ۱۰۰ پیکومول رسید، سپس با استفاده از ۱۰ میکرولیتر از آن، محلول کاری ۱۰ پیکومول با حجم ۱۰۰ میکرولیتر تهیه شد.

به منظور بررسی پایداری بیان ژنهای خانه دار، داده‌های به دست آمده از Real-time PCR با استفاده از نرم افزارهای NormFinder و BestKeeper تجزیه شدند. به منظور بررسی پایداری بیان توسط نرم افزار Normfinder ابتدا بایستی داده‌های حاصل از میزان بیان یا به عبارتی Ct های مربوط به هر ژن مرجع (cycle threshold) با استفاده از رابطه ΔCt و فرمول $2^{-\Delta Ct}$ به کمیت‌های نسبی تبدیل شوند (Zhu et al., 2013). در نرم افزار BestKeeper از مقادیر Ct مربوط به هر ژن استفاده می شود و انحراف استاندارد (SD) و ضریب تغییرات (CV) محاسبه می شود (Pfaffl et al., 2004).

جدول ۱- مشخصات آغازگرهای ژنهای مرجع مورد استفاده در Real-time PCR

Table 1. Details of reference genes primers used for Real-time PCR analysis

Tm (°C)	Primer sequence	Gene description	Accession number	Gene symbol
59.4	5'-GCTGGCTCGTTCAACTGATG	Forward	HG670306.1	<i>Ta.22845</i>
60.3	5'-GGACCAAGCGTTCTGATTACTC	Reverse		
60.3	5'-GTGTACCTCAGAGGAATAAGG	Forward	AB181991.1	<i>Act</i>
60.3	5'-GTACCACACAATGTCGCTTAGG	Reverse		
59.8	5'-CTAACTGCCTTGCTCCTCTTG	Forward	HG670306.1	<i>GAPDH</i>
58.4	5'-CTTGAATGATGTTGAAGCTGG	Reverse		

نتایج

منحنی‌های ذوب نشان دهنده اختصاصی بودن تکثیر ژن-های مورد بررسی بود (شکل ۱). عدم وجود پیک اضافی حاکی از نبود پرایمر دایمر و نیز عدم وجود تکثیر غیر اختصاصی است و دلیلی بر طراحی صحیح آغازگرهای مورد استفاده نیز می‌باشد. میزان بیان سه ژن مورد بررسی در نمونه‌ها متفاوت بود و دامنه Ct های محاسبه شده از ۲۰/۰۸ تا ۴۰/۰۴ متغیر بود (شکل ۲). ژن *Ta.22845* بیشترین تغییرات و ژن *Actin* کمترین تغییرات را در تمامی نمونه‌ها نشان دادند.

نتایج تجزیه با نرم‌افزار BestKeeper

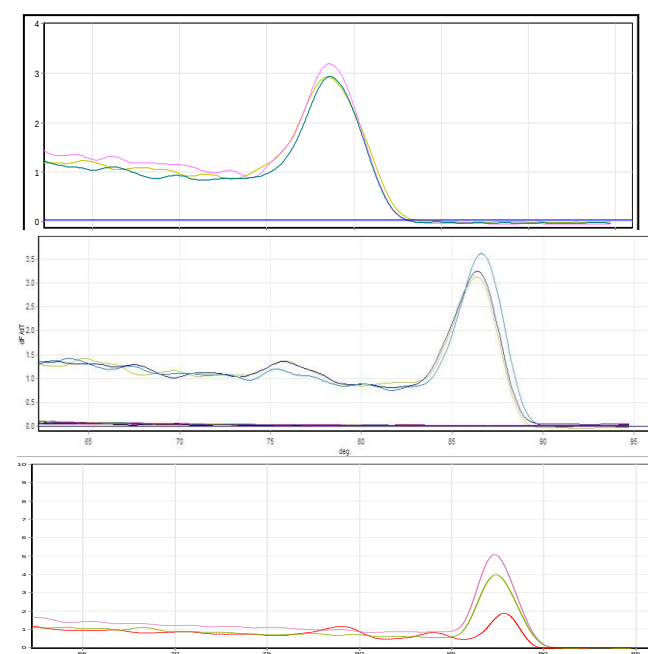
نرم‌افزار BestKeeper انحراف استاندارد (SD) و ضریب تغییرات (CV) را بر مبنای مقادیر Ct برای هر ژن مرجع

تعیین می‌کند (Pfaffl et al., 2004). ژنهای دارای SD بزرگتر از یک، قابل قبول نیستند (Migocka and Papierniak, 2010). در این روش ژنهای مرجعی که کمترین انحراف استاندارد و ضریب تغییرات ($CV \pm SD$) را نشان دهند بیان پایدارتری دارند (Chang et al., 2012). این نرم‌افزار شاخص BestKeeper را بر اساس میانگین هندسی ژنهای مرجع، محاسبه و پایداری ژن‌ها را بر مبنای ضریب همبستگی با شاخص BestKeeper تعیین می‌کند (Pfaffl et al., 2004). بر اساس نتایج تجزیه با نرم‌افزار BestKeeper بیشترین میزان تغییرات مربوط به *Ta.22845* و کمترین میزان تغییرات مربوط به *Actin* بود (جدول ۲).

جدول ۲- رتبه بندی ژنهای خانه‌دار مورد آزمایش در ریشه گندم تحت تنش شوری با استفاده از الگوریتم BestKeeper

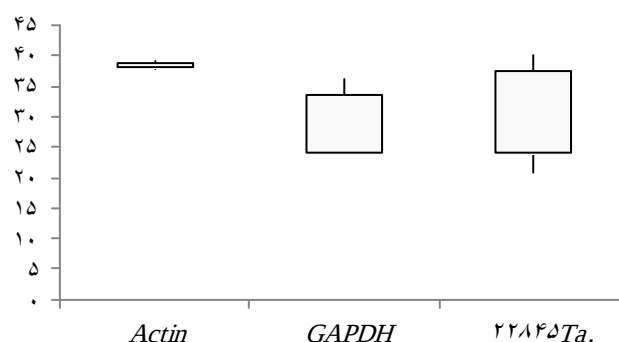
Table 2. Ranking of tested housekeeping genes for salt stress conditions in wheat root using BestKeeper algorithms.

CV± SD	Gene	Ranking
0.82 ± 0.32	Actin	1
16.76± 4.84	GAPDH	2
21.66± 6.68	Ta.22845	3

شکل ۱- منحنی ذوب ژن‌های کاندید

Figure 1. Melting curve for the candidate reference genes

شکل ۲- مقادیر Ct ژن‌های کاندید در تمام نمونه‌های ریشه گندم

Figure 2. Ct values of candidate reference genes in all wheat root samples.

پایدارترین ژن معرفی شده است (Paolacci *et al.*, 2009).

نتایج تجزیه با نرم‌افزار Normfinder
نرم‌افزار NormFinder یک برنامه کاربردی نوشته شده با
ویژوال بیسیک بر پایه اکسل می‌باشد که بمنظور تعیین
پایدارترین ژن‌های خانه‌دار بکار می‌رود (Chang *et al.*,

در نتایج حاصله از این نرم‌افزار فاصله پایداری *Actin*
نسبت به دو ژن دیگر تفاوت فاحشی داشت. به طور کلی
در نتایج بدست آمده توسط هر دو نرم‌افزار، ژن
Ta.22845 دارای بیشترین تغییرات و ناپایدارترین بیان
بود. در حالی که بر اساس نتایج یک آزمایش که در ۲۴
نمونه‌ی مورد مطالعه‌ی گندم صورت گرفت این ژن در
تمامی بافت‌ها و تیمار اعمال شده سرما به عنوان

(2012). در این نرم افزار واریانس بین و درون گروه های ژن های مرجع محاسبه و پایداری بیان آنها توسط ارزشی به نام *M* محاسبه می شود. ژن های با ارزش *M* کمتر دارای پایداری بیشتر هستند. محاسبات بعمل آمده با این نرم افزار، ژن *GAPDH* را با ارزش پایداری $1/0.77$ بعنوان پایدارترین ژن معرفی کرد. ژن های *Actin* و *Ta.22845* نیز به ترتیب از نظر پایداری در رتبه های بعدی قرار داشتند (جدول ۳).

جدول ۳- رتبه بندی ژن های خانه دار مورد آزمایش در ریشه

گندم تحت تنش شوری با استفاده از الگوریتم Normfinder

Table 3. Ranking of tested housekeeping genes for salt stress conditions in wheat root using Norm Finder algorithms

Stability value	Gene	Ranking
1.077	<i>GAPDH</i>	1
3.175	<i>Actin</i>	2
3.439	<i>Ta.22845</i>	3

بحث

گرچه امروزه روش های با کارایی بالا مانند تکنولوژی ریزآرایه (Microarray) و تکنیک های نسل جدید توالی یابی (NGS) با قابلیت ارزیابی هزاران ژن بطور همزمان در مطالعات بررسی بیان ژن های دخیل در ایجاد تحمل به تنش در گیاهان بکار می روند (Mwadzigeni et al., 2016)، با اینحال روش Real-time PCR با وجود محدودیت در تعداد ژن مورد بررسی، بعلاوه تکرارپذیری، حساسیت و اختصاصی بودن، کاربرد زیادی در بررسی بیان ژن ها و همچنین اعتبار سنجی سایر روش های با کارایی بالا دارد (Reddy et al., 2016). کارایی و اعتبار کاربرد روش کمیت سنجی نسبی Real-time PCR در پایداری ژن های خانه داری است که برای نرمال سازی نتایج بیان ژن مورد استفاده قرار می گیرند. یک بررسی نشان داده است که در مقالات چاپ شده با کاربرد روش

کمیت سنجی نسبی توسط Real-time PCR، در بیش از ۹۰ درصد موارد تنها از یک ژن خانه دار استفاده شده است و انتخاب ژن های مرجع موردنظر نیز بدون اعتبارسنجی آنها بوده است (Kozera and Rapacz, 2013). این موضوع نشان می دهد که با وجود مزیت های ذکر شده برای کاربرد روش کمیت سنجی نسبی در Real-time PCR، استفاده از ژن های خانه دار ناپایدار ممکن است منجر به بروز اشتباهات زیادی در اندازه گیری ژن های هدف شود (Kozera and Rapacz, 2013; Nicot et al., 2005). بر اساس نتایج بدست آمده از این آزمایش دو ژن *GAPDH* و *Actin* در رده اول و دوم رتبه بندی پایداری ژن ها به ترتیب توسط نرم افزارهای NormFinder و BestKeeper قرار گرفتند. از میان این دو ژن، *Actin* را به دلیل داشتن واریانس کمتر را می توان بعنوان ژن مرجع مطلوب جهت نرمال سازی بیان ژن های هدف در مطالعات بیان نسبی با استفاده از Real-time PCR آزمایش های ریشه گندم تحت تنش شوری پیشنهاد کرد. پایداری ژن های *GAPDH* و *Actin* تحت تنش های خشکی و شوری در خرما (V. Patankar et al., 2016)، ریشه و برگ هویج (Tian et al., 2015) و چای (Ma et al., 2016) نیز نشان داده شده است و برای آزمایش های مربوط به بیان ژن در تنش شوری در این گیاهان توصیه می شود. با اینحال تنش های غیر زیستی سرما و شوری در سیب زمینی (Nicot et al., 2005) و سرما در گندم (Paolacci et al., 2009) موجب تغییر بیان ژن *Actin* شده است. همچنین نتایج پژوهشگران نشان داده است که بیان ژن های *GAPDH* و *Actin* در تنش های غیر زیستی در گیاه ارزن وحشی (*Setaria viridis*) تغییر می یابد (Martins et al., 2016). میزان پایداری ژن خانه دار *GAPDH* حتی در مراحل مختلف نمو جو تغییر کرده است (Rapacz et al., 2012). به احتمال زیاد این امر با این امکان که ژن های خانه دار در سایر فعالیت های سلولی نیز سهم هستند تا حدودی قابل تفسیر باشد (Hancock et al., 2005; Kamal et al., 2012; Komatsu et al.,

در نتایج رتبه‌بندی نرم‌افزارها و یا تفاوت کم در شاخص-های پایداری مشکل است می‌توان بیش از یک ژن مرجع انتخاب نموده و داده‌های بیان ژن هدف را با استفاده از میانگین هندسی ژن‌های خانه‌دار نرمال کرد (Vandesompele *et al.*, 2002).

(2014). این نتایج بخوبی نشان می‌دهد که تنها با بررسی منابع نمی‌توان ژن خانه‌دار مناسب را برای مطالعه مورد نظر انتخاب نمود و میزان پایداری آن‌ها بایستی قبل از استفاده در کمیت سنجی نسبی مورد ارزیابی قرار گیرد. در بعضی موارد که انتخاب یک ژن خانه‌دار بعثت تفاوت

منابع

Araus JL, Slafer GA, Reynolds MP, Royo C. 2002. Plant Breeding and Drought in C3 Cereals: What Should We Breed For? *Annals of Botany* 89(7):925-940.

Brunner AM, Yakovlev IA, Strauss SH. 2004. Validating internal controls for quantitative plant gene expression studies. *BMC Plant Biology* 4(14).

Chang EM, Shi SQ, Liu JF, Cheng TL, Xue L, Yang XY, Yang WJ, Lan Q, Jiang ZP. 2012. Selection of Reference Genes for Quantitative Gene Expression Studies in *Platycladus orientalis* (Cupressaceae) Using Real-Time PCR. *Plos One* 7(3).

Ferrell K, Wilkinson CRM, Dubiel W, Gordon C. 2000. Regulatory subunit interactions of the 26S proteasome, a complex problem. *Trends in Biochemical Sciences* 25(2):83-88.

Fita A, Rodríguez-Burruezo A, Boscaiu M, Prohens J, Vicente O. 2015. Breeding and Domesticating Crops Adapted to Drought and Salinity: A New Paradigm for Increasing Food Production. *Frontiers in Plant Science* 12(6):978.

Hancock JT, Henson D, Nyirenda M, Desikan R, Harrison J, Lewis M, Hughes J, Neill SJ. 2005. Proteomic identification of glyceraldehyde 3-phosphate dehydrogenase as an inhibitory target of hydrogen peroxide in *Arabidopsis*. *Plant Physiology and Biochemistry* 43(9):828-835.

Huang Y-C, Huang W-L, Hong C-Y, Lur H-S, Chang M-C. 2012. Comprehensive analysis of differentially expressed rice actin depolymerizing factor gene family and heterologous overexpression of *OsADF3* confers *Arabidopsis Thaliana* drought tolerance. *Rice* 5(1):33.

Kamal AHM, Cho K, Kim D-E, Uozumi N, Chung K-Y, Lee SY, Choi J-S, Cho S-W, Shin C-S, Woo SH. 2012. Changes in physiology and protein abundance in salt-stressed wheat chloroplasts. *Molecular biology reports* 39(9):9059-9074.

Komatsu S, Kamal AHM, Hossain Z. 2014. Wheat proteomics: proteome modulation and abiotic stress acclimation. *Frontiers in Plant Science* 5(684).

Kozera B, Rapacz M. 2013. Reference genes in real-time PCR. *Journal of Applied Genetics* 54(4):391-406.

Li Y, Chen W, Wang Q, Wang N, Wu YF. 2014. Assessment of reference genes for quantitative real-time PCR gene expression normalization in periwinkle during Wheat Blue Dwarf phytoplasma infection. *Australasian Plant Pathology* 43(4):477-485.

Ma QP, Hao S, Chen X, Li XH. 2016. Validation of reliability for reference genes under various abiotic stresses in tea plant. *Russian Journal of Plant Physiology* 63(3):423-432.

Martins PK, Mafra V, de Souza WR, Ribeiro AP, Vinecky F, Basso MF, da Cunha B, Kobayashi AK, Molinari HBC. 2016. Selection of reliable reference genes for RT-qPCR analysis during developmental stages and abiotic stress in *Setaria viridis*. *Scientific Reports* 6(28348).

Migocka M, Papierniak A. 2010. Identification of suitable reference genes for studying gene expression in cucumber plants subjected to abiotic stress and growth regulators. *Molecular Breeding*(28):343-357.

Munns R, James RA, Xu B, Athman A, Conn SJ, Jordans C, Byrt CS, Hare RA, Tyerman SD, Tester M. 2012. Wheat grain yield on saline soils is improved by an ancestral Na⁺ transporter gene. *Nature biotechnology* 30(4):360-364.

Mwadingeni L, Shimelis H, Dube E, Laing MD, Tsilo TJ. 2016. Breeding wheat for drought tolerance: Progress and technologies. *Journal of Integrative Agriculture* 15(5):935-943.

Nicot N, Hausman J-F, Hoffmann L, Evers D. 2005. Housekeeping gene selection for real-time RT-PCR normalization in potato during biotic and abiotic stress. *Journal of Experimental Botany* 56(421):2907-2914.

Pabinger S, Rödiger S, Kriegner A, Vierlinger K, Weinhäusel A. 2014. A survey of tools for the analysis of quantitative PCR (qPCR) data. *Biomolecular Detection and Quantification* 1(1):23-33.

Paolacci AR, Tanzarella OA, Porceddu E, Ciaffi M. 2009. Identification and validation of reference genes for quantitative RT-PCR normalization in wheat. *BMC Molecular Biology* 10(11).

Pfaffl MW, Tichopad A, Prgomet C, Neuvians TP. 2004. Determination of stable housekeeping genes, differentially regulated target genes and sample

- integrity: BestKeeper - Excel-based tool using pairwise correlations. *Biotechnology Letters* 26(6):509-515.
- Rapacz M, Stepień A, Skorupa K. 2012.** Internal standards for quantitative RT-PCR studies of gene expression under drought treatment in barley (*Hordeum vulgare* L.): the effects of developmental stage and leaf age. *Acta Physiologiae Plantarum* 34(5):1723-1733.
- Reddy DS, Bhatnagar-Mathur P, Reddy PS, Cindhuri KS, Ganesh AS, Sharma KK. 2016.** Identification and Validation of Reference Genes and Their Impact on Normalized Gene Expression Studies across Cultivated and Wild Cicer Species. *Plos One* 11(2).
- Scholtz JJ, Visser B. 2013.** Reference gene selection for qPCR gene expression analysis of rust-infected wheat. *Physiological and Molecular Plant Pathology* 81:22-25.
- Sinha P, Saxena RK, Singh VK, Krishnamurthy L, Varshney RK. 2015.** Selection and Validation of Housekeeping Genes as Reference for Gene Expression Studies in Pigeonpea (*Cajanus cajan*) under Heat and Salt Stress Conditions. *Frontiers in Plant Science* 6(1071).
- Tang C, Deng L, Chang D, Chen S, Wang X, Kang Z. 2015.** TaADF3, an Actin-Depolymerizing Factor, Negatively Modulates Wheat Resistance Against *Puccinia striiformis*. *Frontiers in plant science* 6(1214).
- Tian C, Jiang Q, Wang F, Wang GL, Xu ZS, Xiong AS. 2015.** Selection of Suitable Reference Genes for qPCR Normalization under Abiotic Stresses and Hormone Stimuli in Carrot Leaves. *Plos One* 10(2).
- Tilman D, Balzer C, Hill J, Belfort BL. 2011.** Global food demand and the sustainable intensification of agriculture. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 108(50):20260-20264.
- V. Patankar H, M. Assaha DV, Al-Yahyai R, Sunkar R, Yaish MW. 2016.** Identification of Reference Genes for Quantitative Real-Time PCR in Date Palm (*Phoenix dactylifera* L.) Subjected to Drought and Salinity. *Plos One* 11(11).
- Vandesompele J, De Preter K, Pattyn F, Poppe B, Van Roy N, De Paepe A, Speleman F. 2002.** Accurate normalization of real-time quantitative RT-PCR data by geometric averaging of multiple internal control genes. *Genome Biology* 3(7).
- Wu D, Dong J, Yao YJ, Zhao WC, Gao X. 2015.** Identification and evaluation of endogenous control genes for use in quantitative RT-PCR during wheat (*Triticum aestivum* L.) grain filling. *Genetics and Molecular Research* 14(3):10530-10542.
- Yousfi S, Márquez AJ, Betti M, Araus JL, Serret MD. 2016.** Gene expression and physiological responses to salinity and water stress of contrasting durum wheat genotypes. *Journal of Integrative Plant Biology* 58(1):48-66.
- Zeng L, Deng R, Guo Z, Yang S, Deng X. 2016.** Genome-wide identification and characterization of Glyceraldehyde-3-phosphate dehydrogenase genes family in wheat (*Triticum aestivum*). *BMC Genomics* 17(240).
- Zhu J, Zhang L, Li W, Han S, Yang W, Qi L. 2013.** Reference Gene Selection for Quantitative Real-time PCR Normalization in Caragana intermedia under Different Abiotic Stress Conditions. *PLos One* 8(1).